

Ο ΧΙΟΥΜ

Τὸ ἐπόμενο βῆμα στὴν ἐξέλιξη τῆς Ἀγγλικῆς σκέψεως ἐπρόκειτο νὰ εἶναι ἐπιστροφή στὴ μέθοδο τοῦ Λόκ, πού ἔκλεινε μέσα της μιὰ τέλεια ρήξη μετὰ τὸν Πλατωνισμό τοῦ 17ου αἰῶνα καὶ μετὰ τὴ μεταφυσικὴ τῆς Ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης, τὴν ὁποία εἶχεν ἐμπνεύσει. Ἡ ἀποφασιστικὴ αὐτὴ κίνηση ἔγινεν ἀπὸ ἓνα φιλόσοφο, τὸν ὁποῖο ἡ Γερμανικὴ κριτικὴ ἀναγνώρισε ὡς τὸ μεγαλύτερο ἀπὸ ὅλους τοὺς Βρετανοὺς φιλοσόφους.

Ὁ Νταίβιντ Χιούμ (David Hume 1711—1776) γεννήθηκε καὶ ἀνατράφηκε στὸ Ἐδιμβούργο, τὸ ὁποῖο ὑπῆρξε φαίνεται τὸ ἀγαπημένο του μέρος διαμονῆς ὅσο ζοῦσε. Τὸ μεγάλο του ὅμως ἔργο «*Πραγματεία γιὰ τὴν ἀνθρώπινη φύση*» τὸ ἔγραψε ἐνῶ ἔμενε στὴ Γαλλία μεταξὺ 23 καὶ 26 χρονῶ. Ἐτσι ἡ πρωϊμότητά του ἦταν μεγαλύτερη καὶ ἀπὸ τοῦ Μπέρκλεϋ. Ἀλήθεια τέτοια ὠριμότητα σκέψεως σὲ τόσο μικρὴ ἡλικία, δὲν ἔχει τὴν ὁμοιά της στὴν ἱστορία. Τὸ ὕφος ὅμως τοῦ Χιούμ δὲν εἶχε ἀποκτήσει τότε τὴν τελειότητά του — τὸ ἀμίμητο θέλημα, ὅπως λέει ὁ Κάντ — τῶν μετέπειτα συγγραμμάτων του. Καὶ εἴτε γι' αὐτό, ἢ γιὰ ἄλλους λόγους, τὸ βιβλίον του, κατὰ τὰ ἴδια του τὰ λόγια, «βγῆκε ἐτοιμοθάνατο ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο». Μεσήλικας εἶχε γίνει διευθυντὴς τῆς *Βιβλιοθήκης τῶν Νομικῶν* στὸ Edinburgh καὶ στὴ θέση αὐτὴ εἶχε πρόχειρο τὸ ὕλικόν γιὰ τὸ ἔργο του «*Ἱστορία τῆς Ἀγγλίας*», τὸ ὁποῖο τοῦ ἔγινε πηγὴ φήμης καὶ κέρδους.

Ἐνας βαθυστόχαστος καθηγητὴς, ὁ J. S. Brewer μᾶς λέει ὅτι «ὁ Χιούμ εἶχε σὲ ἐξαιρετικὸ βαθμὸ μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀνώτερες ἀρετὲς τοῦ ἱστορικοῦ». Ἄλλοι ἱστορικοὶ δούλεψαν τὰ θέματα τοὺς φιλοσοφικά. Αὐτὸς ὅμως μᾶς ἔδωσε τὸ μόνον παράδειγμα ἰσχυρῆς *ἐρευνητικῆς* ἰδιοφυΐας, φτιάνοντάς ταυτοχρόνως ἓνα ἱστορικὸν ἔργο πρώτης τάξεως. Ἀπὸ ἠθικὴ ὅμως ἀποψη τοῦτο ἀποτελεῖ κηλὶδα στὴ φήμη του. Εἶναι λυπηρὸν ἓνας φιλόσοφος νὰ ἔχη ἀπὸ σκοποῦ διαστρέψει τὴν ἀλήθεια, ἓνας πού πρόσφερε πολὺτιμες ὑπηρεσίαις στὴν ἐλευθερίαν τῆς σκέψεως, νὰ ἔχη γίνει ἀπολογητὴς τοῦ κληρικοῦ ἀπολυταρχισμοῦ καὶ ἐπὶ

πλέον ἓνας δάσκαλος τῆς Ἀγγλικῆς νὰ ἔχη παίξει τὸ ρόλο αὐτὸ ἐν μέρει ἀπὸ μῖσος ἐναντίον τοῦ μεγάλου Ἀγγλικοῦ λαοῦ, ἐπειδὴ δὲν πραγματοποιήθηκε ἡ φιλολογικὴ φιλοδοξία του. Μποροῦμε ὅμως ν' ἀναφέρωμε ὡς πιθανὸ ἐλαφρυντικόν, ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα οἱ μεγαλύτερες Ἀγγλικὲς ἀξίες ἔκλιναν μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις πρὸς τὸ μέρος τῶν Τόρεων, πρέπει ἐπίσης νὰ ποῦμε ὅτι στὴν ἰδιωτικὴν του ζωὴν, ὁ χαρακτήρας τοῦ Χιούμ ἦταν πέρα πέρα ἀξιοθαύμαστος, εὐθυμος, γενναιοδωρος καὶ εὐγενὴς χωρὶς ἀδυναμίες καὶ χωρὶς καμιὰ κηλίδα. Οἱ γνώμες του δὲν ἦταν δημοφιλεῖς. Ὁ βίος του ὅμως δὲν ἔδινε λαβὴν σὲ ἐπικρίσεις, ἂν καὶ τῇ μελετηρῇ ἀπομόνωσὶ του τὴν ἀντάλλαξε πολλές φορές μὲ τὶς εὐθύνες πολιτικῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἡ ἐλευθερία του ἀπὸ τὸ σχολαστικισμόν, πού εἶναι τόσο φανερὴ στὰ συγγράμματά του μαρτυρεῖ συνήθειες εὐγενικῶν κοινωνικῶν σχέσεων.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χιούμ κατανοεῖται πολὺ καλά, όταν τὴ θεωρήσωμε πρῶτα ὡς κριτικὴν τοῦ Μπέρκλεϋ, ὅπως ἀκριβῶς ἡ φιλοσοφία τοῦ Μπέρκλεϋ ὑπῆρξε κριτικὴ τοῦ Λόκ.

Πρέπει νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ὁ ἰδρυτὴς τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ δὲν παραδεχόταν τὴν ἔννοια τῆς ὑλικῆς οὐσίας, διότι τὴ θεωροῦσε ὡς ἀφηρημένη ἰδέα, ἀκατανόητη φαντασιοπληξία, κενὴ ἀπὸ κάθε αἰσθητό, ἢ φανταστικὸ περιεχόμενο. Οἱ μόνες ἀληθινὲς οὐσίες εἶναι τὰ ἀντικείμενα τῆς λεγόμενης ἐμπειρίας, ἡ ὁποία ἐπικοινωνεῖ μέσον τῆς αἰσθήσεως μὲ τὸ Θεόν, τὸ ἄπειρο πνεῦμα, πού ἡ αἰώνια συνείδησή του εἶναι ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα. Ὁ Χιούμ ἐφάρμοσε τὰ ἴδια πειράματα στὴν πνευματικὴ οὐσία καὶ βρῆκε ὅτι καὶ αὐτὴ ἐπίσης ἐξαφανιζόταν κάτω ἀπὸ τὴν ἐνδοσκοπικὴν ἀνάλυσή του.

Ἀρχίζει χωρίζοντας τὸ περιεχόμενο τῆς συνειδήσεως σὲ δύο κατηγορίας, ἐντυπώσεις καὶ ἰδέες — οἱ δεύτερες εἶναι ἀντίγραφα τῶν πρώτων καὶ ξεχωρίζουν ἀπὸ αὐτὲς μὲ τὴ σχετικὴ ἀδυναμία τους—. Ἀπὸ τὶς ἀντιλήψεις λοιπὸν αὐτὲς (πού τὶς ὀνόμαζε σκέψεις) ὁ Ντεκάρτ, εἶχε περάσει μὲ μιὰν ἄμεση ἀναγωγὴν, στὸ ἐγώ, τὸ ὁποῖο βεβαίως εἶναι τὸ πρωταρχικὸ γεγονός τῆς συνει-

δήσεως, και τὸ χρησιμοποιοῦσεν ὡς βάση για μερικά ἄλλα συμπεράσματα. Ὁ Χιούμ ὁμως τὸν σταματᾷ μονομιᾶς και δὲν παραδέχεται τὴν ὑπαρξὴ τοῦ μεταφυσικοῦ ἐγώ, ὅτι δηλ. εἶναι μιὰ ἅπλῃ και ἐνιαία οὐσία, ξεχωριστὴ ἀπὸ τὶς ἰδιαίτερες καταστάσεις τῆς συνειδήσεως. Δὲν «εἵμαστε, λέει, τίποτ' ἄλλο παρὰ μιὰ δεσμίδα διαφορῶν ἀντιλήψεων ποὺ διαδέχτηκαν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, με ἀσύλληπτη ταχύτητα και βρίσκονται σὲ διαρκῆ ροὴ και κίνηση». Δὲν ὑπάρχει κυριολεκτικὰ ἀπλότητα μέσα στὸ ἐγώ σὲ μιὰ στιγμή, οὔτε ταυτότητα σὲ διάφορες στιγμές, ὅποιαδήποτε φυσικὴ τάση κι ἂν ἔχωμε για νὰ φανταζόμαστε τὴν ἀπλότητα και τὴν ταυτότητα ἐκείνη». Ὅσο κι ἂν ἔγινε παραδεκτὸ ὁλόκληρο τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Μπέρκλεϋ, για μιὰ νέα θεολογία στηριγμένη σὲ ὑποκειμενικὸ ἰδεαλισμὸ, εἶναι καταδικασμένο νὰ πέσει, ὅπως ἐπίσης και τὸ ἐπιχείρημα για τὴ φυσικὴ ἀθανασία, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ὑποτιθέμενη ἀπλότητα και ταυτότητα τῆς σκεπτόμενης οὐσίας.

Οἱ νεώτεροι κριτικοὶ ἐπέμειναν πολὺ σωστά, ἐνάντια στὸ Χιούμ, ὅτι ἀπομονωμένες ἀντιλήψεις χωρὶς ἐγώ, εἶναι ἀφαιρέσεις ὄχι λιγώτερο ἀκατανόητες, ἀπὸ ἓνα ἐγώ χωρὶς ἀντιλήψεις. Ἀλλὰ τὸ μεταφυσικὸ ἐπιχείρημα για τὴν ἀνθρώπινη ἀθανασία δὲν ὠφελήθηκε με τὴν πιὸ συγκεκριμένη αὐτὴ ἐρμηνεία τῆς ἐπιστημολογίας και πιθανὸν ὁ Χιούμ νὰ ἐνδιαφερόταν πράγματι περισσότερο νὰ κα:αστρέψη παρὰ νὰ διατηρήσῃ τὴ σκεπτικιστικὴ παραδοξολογία, ποὺ δὲν ἀναφαίνεται στὰ μεταγενέστερα συγγράμματά του.

Πρέπει νὰ προσθέσωμε δυὸ λόγια, για τὴ διαίρεση τῶν ἀντιλήψεων σὲ ἐντυπώσεις και ἰδέες, ποὺ κάνει ὁ Χιούμ.

Τὸ σημεῖο ποὺ δὲν ἔχει προσεχτιῆ στὴν ἀνάλυση αὐτὴ εἶναι ὅτι οἱ ἐντυπώσεις τῆς αἰσθήσεως ἔχουν συνήθως τὶς ἀντανაკλάσεις τους, ὄχι σὲ ἀναπλασμένα συναισθήματα, ἀλλὰ σὲ ἐκφράσεις, σὲ ἀντιδραστικὲς κινήσεις, οἱ ὁποῖες στοὺς ἀνθρώπους παίρνουν συνήθως τὴ μορφή λέξεων, ποὺ τὶς πρόφεραν, ἢ τὶς σκέφτηκαν. Αὐτὲς χωρὶς ἄλλο συνδέονται κάπως με ἀναπλασμένα συναισθήματα. Μὰ συνηθέστερα συνενώνονται με ἄλλες λέξεις, με κινήσεις τῶν μελῶν και με ἐνέργειες πάνω στὸ ὑλικὸ ἢ ἀνθρώ-

πινο περιβάλλον εκείνου που αντιλαμβάνεται. Τέτοιες εκφράσεις είναι ασυγκρίτως ευκολότερο να ξαναζωντανέψουν στη μνήμη, στη φαντασία, ή στην προσδοκία, παρά οι έντυπώσεις που αρχικά τις προκάλεσαν. Και βέβαια οι αναπλάσεις αισθημάτων, σαν αυτά που πραγματικά δοκιμάζουμε, από αυτές προέρχονται. Και είναι πιθανό ότι στην ενεργητική αυτή πλευρά της συνεδήσεώς μας, μπορούμε να ανακαλύψουμε τις συνδυαστικές εκείνες πορείες, τις οποίες μελετά ο Χιούμ παρακάτω στην ανάλυση που κάνει της ανθρώπινης γνώσης.

Παραμερίζοντας τις αρχές που έχουν αμφίβολη ή δευτερεύουσα αξία, οι σχέσεις μεταξύ καταστάσεων της συνειδήσεως, που πρώτες προσφέρονται στα μάτια μας, είναι σύμφωνα με το Χιούμ, Συνύπαρξη και Διαδοχή (ένωμένες κάτω από τον όρο Συνάφεια), Όμοιότητα και Αιτία. Με την εξήγηση που δίνει στην τελευταία αυτή κατηγορία, συνδέεται αχώριστα τ' όνομά του διότι από αυτή ξεπήδησε όλη η επόμενη φιλοσόφηση. Και μάλιστα στην αρχή φαίνεται ότι δεν είχε άλλο σκοπό υπ' όψη του, παρά ν' απλοποιήσει τους νόμους της γνώσης αναλύοντας τον ένα ως ιδιαίτερη άποψη του άλλου κι έτσι περιορίζοντας τις τρεις κατηγορίες σε δύο. 'Η σχέση αιτίας και αποτελέσματος, μάς λέει, δεν είναι τίποτα περισσότερο από μιαν απλή σχέση, μεταξύ ηγούμενου και επόμενου στο χρόνο, όπου η ακολουθία είναι τόσο συνήθης, ώστε να εγκαταστήση στη διάνοιά μας τη συνήθεια, όταν συμβαίνει το ένα να περιμένουμε το άλλο. 'Η ακολουθία δεν είναι αναγκαία, διότι μπορεί κανείς να σκεφτή χωρίς καμιά αντίφαση, μιαν μεταβολή που δεν έχει προηγούμενη. Ούτε είναι όπως οι αλήθειες της Γεωμετρίας, κάτι που μπορεί να γνωσθῆ ἀ priori.

Χωρίς εμπειρία δε θα μπορούσε κανείς να πῆ ότι το ψωμί θα θρέψη τον άνθρωπο και δε θα θρέψη το λιοντάρι, ούτε ακόμη να προείπη τί θα κάνει μιαν σφαίρα του σφαιριστηρίου όταν τῆ χτυπήση ἄλλη. "Αν πρόβαλλε κανείς την αντίρρηση ότι ἡ ἀ priori γνώση μιᾶς γενικῆς ἀρχῆς δεν είναι ἀνάγκη να συνεπάγεται ἴση γνώση τῶν ἐνεργειῶν τῆς φύσεως σε ιδιαίτερες περιστάσεις, ο Χιούμ ἀσφαλῶς τ' ἀπαντοῦσε, λέγοντας ότι δεν

ὑπάρχει ἀφηρημένη ἰδέα τῆς αἰτίας ἔξω ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες διασαφήσεις τῆς μὲ παραδείγματα.

Μπορεῖ νὰ δεχτῆ κανεὶς τὴ θεωρία τοῦ Χιούμ κατ' ἀρχήν, χωρὶς νὰ ἀσφαλίζεται ἀπὸ ὅλες τὶς ἐνδεχόμενες πολεμικές. Ἡ αἰτιότητα ὡς γενικὸς νόμος μπορεῖ νὰ γνωσθῆ μόνο μὲ τὴν ἐμπειρία, εἴτε μπορούμε εἴτε δὲ μπορούμε νὰ τὴν νοήσωμε ὡς καθαρὴ ἀφαίρεση. Καὶ μπορούμε νὰ τὴν ἐρμηνεύσωμε μὲ τοὺς ὅρους τῆς ἀπόλυτης προτεραιότητος καὶ τῆς συνέπειας, ἀπορρίπτοντας τὸ ὅτι παραδέχεται, καθὼς φαίνεται, μιὰν ἀνεξερεῦνητη σχέση μεταξὺ τῶν δύο, μιὰ μυστηριώδη ἀνάγκη γιὰ τὴν παραγωγή τῆς μιᾶς ἀπὸ τὴν ἄλλη, γιὰ τὴν ὁποία καταλάβαμε ὅτι ὑπάρχει κάποιος λόγος, μὰ τὴν ὁποία τὸ λογικὸ μας δὲ μπορεῖ νὰ ἐξηγήσῃ. Ἄδυνατοῦμε νὰ ἐννοήσωμε πῶς ἡ γνώση μας κάποιας ἀκολουθίας θὰ μπορούσε ν' αὐξηθῆ ἀλιώτικα, ἐκτὸς μόνο ἀπὸ μιὰν ἀποκάλυψη τῶν ἐνδιάμεσων ἀκολουθιῶν, πού κάνουν τὴ συνέχισή τους στὸ χῶρο καὶ στὸ χρόνο, πὺ ἀπόλυτη, παρὰ ὅσο εἶχαμε ἀντιληφθῆ πρωτύτερα, ὥσπου νὰ διαλυθῆ ὅλη ἡ πορεία μέσα σὲ μιὰ μεταφορὰ ροπῆς ἀπὸ ἓνα μόριο σ' ἄλλο — μεταβολὴ γιὰ τὴν ὁποία, σύμφωνα μὲ τὸ Χιούμ, δὲν εἶναι δυνατό νὰ δοθῆ ἐξήγηση. Οὔτε σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές του, θὰ μᾶς βοηθοῦσε στὸ νὰ ἐξηγήσωμε τέτοιες μεταφορές, τὸ νὰ τὶς ὑπάγωμε στὸ νόμο τῆς *Διατηρήσεως τῆς Ἐνεργείας*. Διότι ἂν καὶ αὐτὸ θὰ ἦταν μεγάλος θρίαμβος γιὰ τὴν ἐπιστήμη, ἡ φιλοσοφία του ζητᾷ τὸ λόγο, γιὰτὶ ἡ ποσότητα τῆς ἐνεργείας θὰ ἔμενε γιὰ πάντα ἀμετάβλητη.

Εἶναι λάθος, πού τὸ κάνει καὶ ὁ Χιούμ μὲ τοὺς ἀντιπάλους του, τὸ νὰ ὑποθέτουν ὅτι ὁ κοινὸς νοῦς τῆς ἀνθρωπότητος εἶδε ποτὲ τίποτα περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἀναλλοίωτη συνέχεια στὴ σχέση αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, ἢ ὅτι ἔβαλε ποτὲ μιὰ μυστηριώδη δύναμη ἀνάμεσά τους. Στὸν περίφημο στίχο, «Γεννηθήτω φῶς καὶ ἐγένετο φῶς» ἐκεῖνο πού κάνει ἐντύπωση στὴ φαντασία μας, εἶναι τὸ στιγμιαῖο τῆς διαδοχῆς καὶ ὄχι ἡ παρέμβαση μιᾶς προσπάθειας πού ἀσκήθηκε. Καὶ ὅταν ὁ Σαίξπηρ ζητεῖ νὰ ἐπεξηγήσῃ τὸ λογικὸ καταναγκασμὸ στὴ συμπεριφορὰ, ἡ παραπομπή του εἶναι ἐπίσης παράδειγμα, ἀναλλοίωτης διαδοχῆς :— «πρὸ πάντων

αὐτό :— «νά εἶσαι εἰλικρινῆς πρὸς τὸν ἑαυτό σου καὶ θὰ ἔπακο-
λουθήσῃ ὅπως ἀκολουθεῖ ἡ νύχτα τῆ μέρα, τὸ ὅτι δὲ μπορεῖς νὰ
εἶσαι ἀνελικρινῆς ἀπέναντι κανενός».

Πιστεύω ἀλήθεια ὅτι θὰ βρεθῆ μετὰ τὴν ἔρευνα, πὼς ὅταν
συνδέωμε τὴν ἰδέα τῆς δυνάμεως, ἢ τῆς ἀνάγκης μετὰ αἰτιώδη ἐπα-
κολουθήματα, δὲν τὸ κάνομε σχετικὰ μετὰ μιὰ συγκεκριμένη τω-
ρινῆ περίπτωση, ἀλλὰ ἀναφερόμενοι μᾶλλον σὲ παρόμοια ἀποτε-
λέσματα, πού μπορεῖ νὰ ἀναμένονται ἄλλοῦ ἢ ἄλλοτε ἀπὸ τὴν
ἴδια αἰτία. Καὶ ὅτι ἡ συνήθεια μετὰ τὴν ὁποία ὁ Χιούμ ζητεῖ νὰ
ἐξηγήσῃ τὴν πίστη μας στὴ «Δύναμη» τῆς αἰτίας, ὅτι παράγει
τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὅπως καὶ στὴν «Ἀνάγκη» τῆς ἀναμεταξύ
τους σχέσης, ἐνεργεῖ μᾶλλον ἀρνητικὰ, ἀπομακρύνοντας ὅλα
τὰ ἄλλα προηγούμενα ὡς πιθανὰ αἴτια, ὄχι θετικά, φτιάνοντας
μιὰ συνήθεια τοῦ σκέπτεσθαι γιὰ ἓνα μοναχὸ προηγούμενο καὶ
ἐπόμενο ταυτοχρόνως. Καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, γιὰτὶ ἓνα παιδί
πού κάηκε, δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ πείραμα γιὰ νὰ
πειστῆ, ὅτι ἡ ἐπαφή μετὰ τὴ φωτιά ἦταν αἰτία τοῦ πόνου του, τὸ
πραγματικὰ νέο στοιχεῖο τοῦ πειράματος ἦταν ἀρκετὸ νὰ ἀπο-
κλείσῃ ὁποιαδήποτε ἄλλη ἐξήγηση ἀπὸ τὴν ἐξήγηση τῆς ἐπαφῆς
μετὰ τὴ φλόγα.

Τὸ παιδί ὅσο μεγαλώνει, μπορεῖ νὰ μάθῃ νὰ λήθῃ γιὰ τὴ
φωτιά ὅτι ἔχει τὴ δύναμη νὰ καίῃ. Μὰ αὐτὸ σημαίνει ἀπλῶς
«Ἄν τὴν ἐγγίσω θὰ με κάψῃ, ἢ θ' ἀνάψῃ τὸ χαρτί ἂν τὸ φέρω
κοντὰ τῆς». Ἡ δύναμη πράγματι εἶναι ἀτελής αἰτία, ἢ παρουσία
κάθε ἄλλου ὄρου, ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνον πού κατὰ τὴ φράση τοῦ
Ἀριστοτέλη μεταβάλλει τὴ δυναμικότητα σὲ πράξη. Καὶ ἡ ἰδέα
τῆς ἀναγκαστικῆς σχέσης μπαίνει σὰν κάτι τὸ τελείως διαφορε-
τικὸ ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς δυνατότητας. Ὅταν ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ
αἰτιώδους ἡγουμένου συνδυαστοῦν, ἐπέρχεται κατ' ἀνάγκην τὸ
ἀποτέλεσμα. Ἐπὶ πλέον τὸ αἰτιώδες ἡγούμενο θεωρήθηκε ἀναγ-
καῖο, ἀντίθετα μετὰ τὴ συμπτωματοκτικότητα ἄλλων ἡγουμένων, πού
ἡ σχέση τους μετὰ τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀπλῶς τυχαία.

Τέλος ἀνάφεραμε ὅτι ἡ ἰδέα τῆς παραγωγῆς εἶναι οὐσια-
στικὰ διαφορετικὴ ἀληθινὴ αἰτιότητα, ἀπὸ τὴν ἀναλλοίωτη ἀκο-
λουθία. Ἀλλὰ διάφοροι μῦθοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ μῦθος τοῦ

Οϊδίποδα είναι ο γνωστότερος, αποδεικνύουν ότι οι πρωτόγονοι άνθρωποι νομίζουν πως ή μέρα και ή νύχτα παράγουν διαδοχικά ή μιὰ τὴν ἄλλη, ὅπως ἀκριβῶς ἀναφέρει καὶ ὁ Πολώνιος τὴ διαδοχὴ τους ὡς τύπο λογικῆς ἀναγκαιότητος.

Ὁ Χιούμ θεωροῦσε τὸν ἑαυτὸ του Θεϊστή, μὰ ὄχι ἴσως μὲ μεγαλύτερη σοβαρότητα, ἀπὸ ὅση σοβαρότητα εἶχε τὸ ὅτι αὐτὸς ἢ ὁ Γίβων ὀνόμαζαν τὸ Χριστιανισμὸ «θρησκεία μας». Ὅπωςδήποτε ἡ φιλοσοφία του καταστρέφει κάθε ἐπιχείρημα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς Δημιουργοῦ ποὺ παρουσιάζαν στὸν αἰῶνα του ἢ στὸν προηγούμενο. Οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπικαλεστοῦμε τὴν περὶ αἰτιότητος ἰδιαίτερη θεωρία του γιὰ τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἡ πιὸ ἐκφραστικὴ ἐπίθεσή του εἶναι ἐκείνη ποὺ κάνει στὸ ἐπιχείρημα τῆς δημιουργίας. Ἡ φανερὴ προσαρμογὴ τῶν μέσων πρὸς τοὺς σκοποὺς στοὺς ζωντανοὺς ὀργανισμοὺς, ἀναφέρεται ὡς ἀπόδειξη ὅτι ἔχουν κατασκευαστῆ ἀπὸ μιὰ ἐνσυνείδητη διάνοια. Μὰ μιὰ τέτοια διάνοια, ἀπαντᾷ ὁ Χιούμ, θὰ παρουσίαζε ἢ ἴδια σημεῖα τῆς δημιουργίας της ἀπὸ ἄλλη δύναμη καὶ οὕτω καθέξης. Γιατὶ τότε δὲ σταματᾷ στὸ ζωϊκὸ βασίλειο ὡς ὑστατο γεγονός; Μιὰ ἀτυχῆς ἐρώτησις τοῦ Σέλλεϋ γιὰ τὴ λύσις τῆς δυσκολίας αὐτῆς ἔγινε αἰτία νὰ τὸν διώξουν ἀπὸ τὸ Ὁξφορντ.

Ἀποδείξαμε πῶς ἡ νέα ἀνάλυσις τῆς διάνοιας ἔκοψε τὴ βάση τοῦ θεϊσμοῦ τοῦ Μπέρκλεϋ καὶ τοῦ μεταφυσικοῦ του ἐπιχειρήματος γιὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀθανασία. Μὲ τὸ νὰ ἀρνιέται τὴν οὐσιαστικὴν ἀλήθειαν τοῦ ἐγώ, ἐπιβεβαίωσεν ἐπίσης τὴ μοιρολατρεία τοῦ Σπινόζα. Ὁ Χιούμ φαίνεται ὅτι πίστευε πῶς μποροῦσε νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἀντιδημοτικὴν ἀπόβλητον τῆς διδασκαλίας του, ἐρμηνεύοντας τὴ σταθερὴν αἰτιολόγησιν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ὡς ἀπλὴ σχέση, ἡγούμενου καὶ ἐπόμενου. Τὸ ἀποφασιστικὸ ὅμως σημεῖον ἦταν ὅτι ἀφομοίωσεν τὴ συνέπειαν τῆς συνειδητῆς συμπεριφορᾶς, μὲ τὴν ἀσυνείδητην τάξιν τῶν φυσικῶν γεγονότων. Ἔτσι γιὰ τὸ λαὸν καὶ γιὰ τοὺς θεολόγους, παραμένει ὅπως θὰ λέγαμε σήμερον, ὑλιστής.